

Otázka: Německá filozofie 18. a 19. století

Předmět: Základy společenských věd

Přidal(a): student001

- **Německé osvícenství** - ne tak živelné jako ve Francii - filozofie je rozdrobená, není zde jednota, přesto vznikají ucelené filozofické systémy jednotlivých filozofů

- filozofie buduje novou terminologii - zásluhu má J.W.Goethe, Christian Wolf, panovník Friedrich Veliký

- centra filozofie: Königsberg (Královec), Výmar, Brémy, Heidelberg

Immanuel Kant (1724 - 1804)

- první představitel německé klasické filozofie, jeden z nejvýznamnějších - téměř všichni další na něj navazují nebo nějakým způsobem reagují

- tvůrce kritického (= transcendentálního) idealismu = přesahující myšlení (idealismus - základ světa je myšlenka X materialismus)

- narodil se a celý život prožil v Královci (Königsberg - východní Prusko, dnešní Kaliningrad)

- dodržoval přísný denní režim → pravidelnou životosprávou si prodloužil život (byl nemocný a lékaři mu předpovídali krátký život - malý 150cm, nahrbený, obsedantně-kompulzivní porucha)

- v 5 ráno vstával, 4:45 ho sluha budí, v 22hod chodil spát, kvůli kohouta, který ho rušil, se přestěhoval, avšak nové bydlení naproti věznice => ve 4 ráno vězni zpívali, snídaně 2 šálky čaje (slabý odvar) + dýmka tabáku, nevečeřel, sebezapření kávy (po čase úplné zavrnutí), neužíval žádné prášky

- necestoval → filozofové se sjížděli k němu, byl uznávanou autoritou

- Dílo dělíme na 3 období:

- předkritické (do r.1770) - zabývá se hlavně přírodovědou, „hledá se“ (kde filozofovat)

- vzniká Kant - Laplaceova teorie: „Sluneční soustava vznikla z rotujících mlhovin.“

- kritické (od r.1770) - etika

- nejvýznamnější tvůrčí období, vzniká:

Kritika čistého rozumu - gnoseologie (=je poznání vůbec možné?)

Kritika praktického rozumu - etika

Kritika soudnosti - estetika

- pokritické (posledních 5 let života) - právní nauka

- *Teorie mravnosti*

- *Právní nauka*

● **Kritika čistého rozumu**

- zkoumá možnosti a hranice rozumu, předpoklady zkušenostního poznání

- apriorní (vrozené) formy poznání - navazuje na Platóna: v naší mysli jsou 2 formy, které nám umožňují poznat realitu:

◦ **prostor**

◦ **čas**

- naše smyslové vybavení způsobuje, že vše vnímáme v časových a prostorových vztazích

- navíc máme smysly = aposteriorní formy - ty nám ve spojení s vrozenými formami poskytují obraz světa)

- apriorní formy zpracují, spojí a uspořádají materiál dodaný smysly (apriorní forma = mřížka na brambory - v hlavě -> jen něco projde - vnímáme, zbytek - ne)

- skutečnost dělí na 2 části:

1) **svět věcí o sobě** (Ding an sich) - objektivní svět

- nadřazený našemu světu, předobraz našeho světa, pro nás **nepoznatelný** (u Platóna je to svět idejí), nemůžeme ho ani vnímat, existuje mimo formy prostoru a času

2) **svět jevů** (Ding für mich)

- vzniká jako syntéza smyslového (aposteriorního) materiálu a apriorní formy (*mřížky*), (u Platóna = já = jeskyně)

(*aposteriory = dány zkušenostmi-smyslové vnímání*) apriory = předem dány - prostor a čas)

Koperníkovský obrat ve filozofii:

→ o objektivním světě (světě věcí o sobě) nemůžeme nic vědět - poznání je omezené na svět jevů

→ proto je třeba postupovat od subjektu (od sebe), vyjít z toho, co víme

→ analogie s Koperníkem: Tak jako díky svému postavení ve vesmíru vnímáme oblohu, jako by se otáčela kolem Země, tak naše smyslové vybavení způsobuje, že vše vnímáme v časových a prostorových vztazích

→ poznání je omezené na svět jevů (za tou mřížkou, Platonova jeskyně)

Transcendentální analytika – týká se logiky, do jaké míry je realita poznatelná

Definuje různé typy výroků a soudů:

- z počitků vzniká na základě apriorních forem NÁZOR v prostoru a čase

- rozvažování (Verstand) spojuje názory podle hledisek (12 kategorií) v POJMY a SOUDY

- soudy dělí:

- analytické – predikát je obsažen v subjektu – naše poznání nerozšíří, ale osvětlí (např. koule je kulatá, zlato je žluté...)
- syntetické – predikát říká o subjektu něco nového – poznání rozšiřují (např. koule je žlutá, dřevo spaluje oheň...)

Transcendentální dialektika

- vyšší tvořivou rozumovou schopností vznikají ideje přesahující smyslové poznání: idea DUŠE, SVĚTA, BOHA

- uvažování za hranice zkušenosti i názoru → tyto formy jsou transcendentální

● **Kritika praktického rozumu**

- obsahem je etika, klíčový pojem = **kategorický imperativ** (= chápe ho jako pravidlo jednání; jednání), 2 druhy imperativů:

◦ **hypotetický** – konání je podmíněno účelností, mám z toho užitek (pragmatismus), čekáme na odměnu

– je nám dán z vnějška, pravidlo jednání, ale nutí nás k tomu společnost (např. Desatero)

◦ **kategorický** – konám dobro pro dobro samo, nic z toho nemám

– základ pro autonomní etiku – nepodmíněná vnějšími okolnostmi,

vše dělám ze své vlastní vůle, rozhoduji se podle svého vnitřního

přesvědčení

– kategorický mravní imperativ: „Jednej tak, aby se maxima tvého jednání mohla stát obecně platným zákonem“

– filosofie práva:

- Kantovo právo je zasazeno do jeho nauky o mravnosti, protože vnější svoboda je podstatná potud, poud skýtá prostor svobodě vnitřní
- V přírodním stavu neexistovaly zákony -> morální seberealizace byla znemožněna -> z toho vyplývá (ve smyslu kategorického imperativu) nutnost vstoupit do občanského stavu a podřídit se tlaku veřejných zákonů, smyslem uplatňování práva je umožnění osobního rozvoje v moralitě a mravnosti
- Předpokladem jakéhokoliv pozitivního státního práva je právo přirozené, které má svůj původ v apriorních principech praktického rozumu
- Definice práva stojí na zásadě rozumu, podle které svoboda jednoho člověka má být vždy ve shodě
- Každé pozitivní státní právo se má opírat o přirozené právo: člověk nemůže být nikdy prostředkem, vždy pouze účelem

– **Německý romantismus**

– **Fichte** – subjektivní idealismus -> vychází se od člověka (subjekt)

- **Schelling** - objektivní idealismus -> začíná u přírody (objektivní)
- **Hegel** - absolutní idealismus -> dovršení všech idealismů
- pracují s pojmy: TEZE = východisko, ANTITEZE = okolí, SYNTÉZA = co z oho vznikne (vysvětlení u Hegela)

Johann Gottlieb Fichte (1762 - 1814)

- Kantův žák, skvělý řečník, rektor univerzity v Berlíně
- po pruské porážce r. 1806 se vrátil do Berlína obsazeného Francouzi
- stejně jako Kant přijal Velkou Francouzskou revoluci s nadšením, později ale Napoleona zavrhl
- na počátku osvobozovací války propustil své posluchače na frontu - sám šel s nimi jako řečník, na frontě umírá na tyfus
- dílo:

- **Pokus o kritiku všeho zjevení**

- psáno anonymně, ale tak výborně, že si lidé mysleli, že to napsal sám Kant → Fichte tímto získává slávu, dostává se na univerzitu v Jeně

- **Řeči k německému národu**

- napsáno po návratu do obsazeného Berlína, chtěl probudit národní vědomí v době napoleonských válek

- **Základ veškerého vědosloví**

- všechny vědy se zabývají předměty, kdežto filozofie zkoumá samo vědění, proto je vědou o ostatních vědách, je nad nimi, je vědoslovím

mohou existovat pouze 2 filozofické systémy:

→ představu věci lze odvodit od věci samé (senzualismus, materialismus) – tento přístup volí pasivnější lidé

→ věc lze odvodit z představy (idealismus) – tento přístup zvolí člověk, který prahne po samostatnosti

- subjektivní idealismus:

- počátkem filozofie je myslící člověk (jeho duch), člověk vytváří realitu světa

důraz klade na sebeuvědomování člověka – člověk si musí uvědomit své potřeby a tužby – pak přestává být ovládán pudy „Příroda nejedná, svobodná bytost jedná“

pokud jde člověk za svými požitky, je závislý; vývoj člověka je vývojem sebeuvědomování a **zdokonalování, tzn. základem všeho je subjekt**

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775 - 1854)

- Fichteho žák, zajímal se o přírodu

- dílo:

- O světové duši

- tímto spisem upoutal Goethovu pozornost a získal profesuru na univerzitě v Jeně (ve 23!)

V Jeně vytvořil systém, který byl nazván filozofie identity: Ne příroda je produktem ducha, nýbrž duch je výtvozem přírody. Příroda je nekonečná činnost (objektivní idealismus).

ducha vykládal skrze jeho 3 základní potence (možnosti projevu):

- poznání
- jednání
- umění – nejvyšší forma projevu ducha

základní tezí jeho filozofie je dvoupólovost světa: jedním směrem převažuje subjektivní (ideový) svět (duch, dějiny), druhým směrem převažuje svět objektivní (příroda)

v prazákladu je však obsažená absolutní jednota subjektivního a objektivního

příroda je nevědomou součástí ducha a duch je sebeuvědomováním přírody

Goerg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 - 1831)

- Schellingův přítel ze studií

- přednášel na univerzitách v Jeně, Heidelbergu, Berlíně, špatný řečník, oficiální státní filozof v Prusku

- zemřel v Berlíně na cholera

dílo:

- Fenomenologie ducha - fenomén = jev
- Filozofie dějin

vychází z Kanta

jeho dialektika je velkým přínosem pro filozofii - dialektické triády (trojstupňová filozofie):

→ teze = výchozí situace, jak je to v tomto okamžiku

→ antiteze = protiklad teze

- v určitém okamžiku se teze a antiteze spojí a vzniká synteze, která se stává novou tezí, k ní se vytvoří antiteze atd. - toto se neděje postupně, ale skokem

- (toto si z jeho filozofie vybral Marx)

- historický optimismus: dějiny se vyvíjejí spirálovitě směrem k lepšímu (po spirále dokonalosti), jsou rozumné a dobré

- jednotlivé civilizace jsou stupně sebepoznání ducha

nedělá rozdíl mezi logikou myšlenky a přírodním zákonem, ztotožňuje myšlení a bytí: „Vše, co jest rozumné, je skutečné, vše, co jest skutečné, je rozumné.“

podstatou světa je světový duch (absolutní idea) - neosobní, duchovní, primární tvůrčí síla světa, je přítomna v každé věci, v každém jevu

světový duch se projevuje skrze silné jedince, kteří si myslí, že jednají z vlastní vůle, ale přitom jen naplňují vůli světového ducha (= lest rozumu)

přesto je člověk aktivním tvůrcem sebe sama, hodnot i dějin („Člověk je tím, čím se svou činností učiní“)

objektivně existuje idea, jev i věc (objektivní idealismus) - tímto odmítá Kanta

veškeré dění ve světě je procesem seberozvíjení ducha - úkolem filozofie je toto dění sledovat myšlením

tvrdí, že nastal konec dějin - společnost už je vyspělá a nemá kam jít dál, stát je nejvyšším projevem rozumu

navazující směry: staroheglovci (náboženská interpretace světového ducha), mladoheglovci (radikálnější, materialistický výklad dějin)

- systém triád (Hegelův fil. systém) je založen na stupních vývoje absolutní ideje:

→ logika - absolutní idea je ještě zcela abstraktní (stav bytí o sobě)

→ filozofie přírody - absolutní idea se stala konkrétní (stav jinobytí ducha)

→ filozofie ducha - synteze - absolutní idea překonala svou antitezi (stav bytí o sobě a pro sebe) - děje se ve 3 vývojových stupních:

* subjektivní duch - individuální psychický život, uvědomování si sebe sama

* objektivní duch - nadindividuální projevy ducha - rodina, společnost, stát

* absolutní duch - absolutní sebepoznání ideje (konečný cíl), děje se pomocí:

- umění – soulad pomocí smyslů
- náboženství – soulad pomocí pocitů a představ
- filozofie – čistá forma myšlenky, duch dospěl k sobě samému

Materialistické koncepce 19. a 20. století

- „postheglovská“ filozofie se v 19.století rozčlenila ve smyslu

a) politickém: pravice – levice

b) noetickém: racionalismus – iracionalismus

c) ontologickém: materialismus – idealismus

Ludwig Feuerbach (1804 - 1872)

- původně Hegelův žák, později aktivní mladoheglián

- dílo:

- Podstata křesťanství

- člověk se má aktivně přičinit o zlepšení svého života, realizovat své sny – má život ve svých rukou (antropologický materialismus) – toto si z jeho filozofie vytáhl Marx

- Bůh nestvořil člověka, ale člověk Boha

Karl Marx (1818 - 1883)

- pocházel z židovské rodiny, studoval práva a filozofii, redaktor Rheinische Zeitung – po jejich zakázání odešel do emigrace (Paříž, Londýn, Brusel)

- nebyl schopen finančně zajistit sebe ani svou rodinu – nejprve žil z dědictví, pak jej

podporoval Engels

- přátelství s Engelsem – společně se angažovali v dělnickém hnutí, vytvořili jeho ideově-teoretickou základnu – marxismus

- prvním kritikem marxismu na našem území byl T.G.Masaryk

- Dílo:

- Manifest komunistické strany
- Kapitál – sociálně ekonomická kritika kapitalismu

- jeho filozofie je do značné míry eklektická – zdroje:

- Hegel: dialektika – ale postavena na materialistický základ

- Feuerbach: antropologismus (konkrétní pojetí člověka jako pracující živé bytosti)

- anglická klasická ekonomie – obohacená o teorii nadhodnoty

- utopické sociální teorie (snaha vytvořit obraz ideální komunistické společnosti)

- francouzský mechanický materialismus (ten však byl příliš statický, vzdálený praxi)

- Marx vytvořil dialektický materialismus:

podstata světa je materiální, ideje jsou odrazem skutečnosti v našem vědomí

dialektiku pojímá jako vývoj materiálního světa (ne absolutní ideje) v souvislostech a v celku

základní zákony dialektiky:

zákon jednoty a boje protikladů – rozpory jsou zdrojem vývoje

zákon přechodu z kvantity na kvalitu a naopak – realizace skokem

zákon negace negace – Hegelova synteze

hlavním cílem společenského vývoje je emancipace člověka

- podstatou člověka je práce (přetváření přírody i sebe sama) → je-li člověk motivován k práci egoistickými potřebami (soukromé vlastnictví), zpředměťuje svou vlastní podstatu, jeho pracovní síla se stává zbožím → člověk je odcizen sám sobě, společenské vztahy se stávají věcnými, vstupuje do nich hrabivost a prodejnost

- toto sociální a ekonomické odcizení brání člověku v realizaci jeho pravého určení (svoboda) a plodí nerovnost mezi lidmi

- společnost je rozdělena na proletariát (= proletáři, dělníci, kteří jsou nuceni prodávat svou pracovní sílu) a buržoazii (= kapitalisté, kteří vlastní výrobní prostředky a kupují pracovní sílu proletářů)

proletariát je předurčen k revolučnímu zrušení odcizení (zruš. soukromého vlastnictví - proletariát se má vzbouřit a revolučně má být nastolena rovnost všech)

určující roli ve společnosti má ekonomická základna, ideologická nadstavba (filozofie, právo, umění, náboženství...) je jen jejím odrazem

vzniká rozpor mezi relativně strnulými výrobními vztahy (de facto vlastnickými vztahy) a dynamicky se rozvíjejícími výrobními silami (výrobní prostředky a pracovní síly)

změny výrobních sil vyvolávají změny výrobních vztahů a následně i změnu způsobu výroby

změna výrobního způsobu je vždy inspirována pokrokovou společenskou třídou - „Celé dosavadní dějiny jsou dějinami třídních bojů.“

snaží se vědecky dokázat rozpor proletariátu (ztělesnění živé práce) a kapitalistů (ztělesnění kapitálu - mrtvé práce):

dělník je vykořisťován, kapitalista bohatne na hodnotě vytvořené dělníkem

proletariát je ochuzován, majetek se kumuluje v rukou buržoazie

vzniká rozpor mezi myšlenkou společenského charakteru výroby a soukromým vlastnictvím - tento rozpor je třeba vyřešit proletářskou revolucí (zspolečnění výrobních prostředků, výrobní prostředky mají vlastnit i proletáři, má být nastolena spravedlivá, beztřídní socialistická společnost)

význam Marxe:

pozitivní:

- * poznání významu ekonomické základny
- * teorie nadhodnoty (význam pro ekonomii)
- * odcizení (význam pro sociální psychologii, navazuje existencialismus)

negativní:

- * nedocenění duchovních fenoménů
- * nepochopení funkce soukromého vlastnictví
- * antagonismus tříd
- * přesvědčení o nutnosti revoluční změny společnosti
- * špatná prognóza vývoje

Další vývoj marxismu

- Socialistický směr (sociálně demokratické strany)

snaha nastolit socialistický řád pozvolna, cestou reformem

- Komunistický směr (komunistické strany)

dogmatické respektování ortodoxního marxismu doplněného V. I. Leninem do podoby marxismu-leninismu, který se stal státní ideologií komunistických zemí sovětského typu

nepřipouští a v zárodku likviduje jakékoli jiné filozofické či ideologické koncepce

je to jediný přípustný názor, zjednodušené, schematické a odlidštěné dogma, současně univerzální teorie a návod k jednání („Filozofové doposud svět různě vykládali, nyní jde o to jej změnit“)

- Neomarxismus

filozoficky originálnější, vzniká v západní Evropě před 2. světovou válkou, silně se projevuje v 60. letech v Německu a Francii

mnohdy se prolíná s anarchismem, psychoanalýzou (Fromm, Marcusse), existencialismem (Sartre)

ovlivnil názory politické levice

pol. 20. století: Frankfurtská škola kulturní kritiky: Theodor W. Adorno

Erich Fromm (Mít nebo být)

Herbert Marcusse (Jednorozměrný člověk)

- prosazují návrat ke člověku jako centrálnímu tématu filozofie - antropologický obrat

- kritizují současnou společnost („jednorozměrný proces“ technizace, byrokratizace a racionalizace jak v USA, tak i v SSSR)

- kritizují technologie a manipulaci s lidmi, prosazují demokratizaci (odstranění nerovností), revoluci (revoluční třídou už nejsou dělníci, ale intelektuálové, hlavně studenti - vliv v roce 1968)

* mezi nonkonformní neomarxisty ze socialistických zemí, kteří se obvykle dostali do ostrého rozporu s oficiálními marxisticko-leninistickou ideologií, patřil i R. Kalivoda

Iracionalismus, voluntarismus

- iracionalismus je opakem racionalismu (irrationalis = protirozumový) → odmítá rozum, popírá smysl bytí a dění v několika stupních: od absolutního iracionalismu (popírá jakýkoli smysl bytí, vše je absurdní) až po relativní iracionalismus (část reality je smysluplná a rozumem pochopitelná, avšak jiné části světa jsou rozumem nepochopitelné)

- voluntarismus pochází od slova vůle - k vývoji je svět puzen vůlí

hlavní představitelé voluntarismu:

Arthur Schopenhauer - vůli chápe negativně, jako vůli k životu

Friedrich Nietzsche – vůle chápe pozitivně, jako vůle k moci

Arthur Schopenhauer (1788 - 1860)

narodil se v rodině Gdaňského obchodníka, žil v Hamburku, Výmaru, Frankfurtu (zde má muzeum)

nazýván „chmurným géniem“

nesnášel a kritizoval Hegela (odmítá Hegelův idealismus) – byl přesvědčen o své genialitě.

dílo:

- Svět jako vůle a představa
- O ženách (měl spory s ambiciózní matkou → odpor k ženám)

inspirován indickou filozofií, Platónem, Kantem

podstatou světa i člověka je iracionální vůle k životu

vůle k životu je nástrojem světového ducha k ovlivnění dění na světě (je to vlastně Kantova „věc o sobě“) má několik stupňů: od anorganické přírody, přes přírodu organickou, až k lidskému vědomí

podstatou člověka není rozum, ale vůle → člověk není svobodný, je determinován vůlí – může se od ní oprostit těmito prostředky:

cesta estetická (umění) – dočasné oproštění

cesta etická (askeze, pomoc bližnímu) – trvalé

vůle je pramenem utrpení a zla – základní realitou života je bolest, utrpení, nouze, nuda, osamění..., jakékoli tužby a potřeby jsou pouhou iluzí („Láska je iluze, jejíž pomocí se příroda stará o zachování lidského rodu“)

ovlivnil umění (symbolismus, dekadence, Wagner), předchůdce psychoanalýzy

Friedrich Nietzsche (1844 - 1900)

- žil ve Švýcarsku, v 25 se stal profesorem na univerzitě v Basileji, hodně cestoval, vedl osamělý život, zemřel na syfilidu

- vzorem mu byl Schopenhauer, cenil si antické kultury

- dílo - 3 období:

1) geniálně romantické - formuje učení o dvou elementech:

Dionýský živel - záporný, ničivý temný, boří to, co bylo (odkazuje na Hérakleita)

Apollonský živel - pozitivní, harmonie, smír, tvoření nového

2) kritika umění a metafyziky - obdiv k vědě

3) zarathustrovské - vytváří nový typ iracionalismu

Tak pravil Zarathustra

Mimo dobro a zlo

Soumrak bohů

- nazýván „filozof s kladivem“ - chtěl rozbít to, co vybudovali předchozí filozofové a stavět na nových základech (odmítá dosavadní filozofickou tradici - uznává jen Hérakleita)

- podstatou světa je vůle k moci, svět je procesem neustálého boření a stavění nového, vznikání a zanikání bez počátku a konce

- svět nelze smysluplně interpretovat (ani pomocí vědy), je nesmyslný, plný fikcí a lží

- nihilismus: v nic nevěřit je jediný správný způsob myšlení, odmítá metafyziku i náboženství („Bůh je mrtev.“) → člověk nemá přemýšlet o žádném ideálním světě, místo toho má realizovat své sny na tomto světě

- vůli k moci chápe pozitivně, jako úsilí o co nejlepší život (každý chce vládnout ostatním) → cílem je transformace v nadčlověka (= aristokrat ducha jako protiklad stádního zvířete)
- dějiny jsou bojem morálky slabých (křesťanství) a morálky silných (v níž je každý sám sobě zákonodárcem)
- nadčlověk (Übermensch) je vzor lidské osobnosti, aristokrat ducha, vyznává morálku silných, odvrhává staré hodnoty (viz sedmero anti) i metafyziku, ví o smrti Boha i o dionýské povaze tohoto světa, uvědomuje si, že sám je součástí vůle k moci

sedmero anti:

- antimoralistický - otrocká morálka mění člověka ve zvíře trpící v kleci mravů
- antidemokratický - evropská morálka je morálkou stádní zvěře, preferuje aristokraty ducha před demokracií
- antisocialistický - podstata života je potlačování, podrobování a vykořisťování
- antifeministický - emancipace je příznakem úpadku
- antiintelektualistický - intelekt je podřízen vůli, instinktu
- antipesimistický - „Kdo tvrdí, že život nestojí za nic, tvrdí: já nestojím za nic.“
- antikřesťanský - křesťanství je negací všeho přirozeného, nepřítel smyslovosti, morálka, otroků, slabých

ovlivnil existencialismus, teorie nadčlověka zneužita nacisty

Sören Kierkegaard (1813 - 1855)

- dánský filozof, teolog, literát, (Kierkegaard dánsky = hřbitov)
- jeho filozofie objevena až Karlem Jaspersem na poč. 20.století
- dílo:

- Bud' - anebo
- považován za předchůdce existencialismu, kritizuje německý idealismus - hlavně Hegela
- filozofie nemá hledat podstatu světa, ale má zkoumat konkrétní existenční problémy člověka v konkrétní situaci
- člověk nemá být anonymní jednotkou v davu, má být jedinečnou individualitou
- Kierkegaard řeší etické otázky - nazývá je existenciálními problémy: život člověka je provázen nutností volby - avšak nevíme, jaké následky bude mít naše rozhodnutí pro naši budoucnost, proto je naše existence provázena strachem a úzkostí
- záchranou je víra v Boha, cesta k Bohu vede přes 3 stadia lidské existence:
  - estetické stadium - člověk je upoután smysly, hledá pouze povrchní uspokojení
  - etické stadium - člověk jedná zodpovědně ale stále je tu problém lidské konečnosti
  - náboženské stadium - nelze popsat rozumem, člověk si uvědomí vztah k Bohu a plně se mu odevzdá
- kritizuje současného člověka i dánské křesťanství za povrchnost, naprosto odmítá církev jako instituci vytvářející dogmata, která člověk k životu vůbec nepotřebuje